

Kongens Falds positionering på tværs af markeder

Den danske og den tysksprogede modtagelse i boghistorisk lys

Da *Kongens Fald* i 1912 udkom i tysk oversættelse under titlen *Des Königs Fall. Roman aus der Hansazeit*, var Johannes V. Jensen allerede veletableret på det tyske bogmarked. Det var forfatteren Peter Nansen, der også var forlagsdirektør for Gyldendal i årene 1896-1916, der i 1905 havde anbefalet Jensen til den tyske forlægger Samuel Fischer i Berlin og rådgivet ham om, hvilke af Jensens værker der var egnede til det tyske marked (jf. Wenusch, 60-61). Frem til 1911 havde en række værker allerede fundet vej til det tyske publikum gennem S. Fischer Verlag. Flere udgaver med myter og eksotiske noveller: *“Die Welt ist tief”* (1907), *Exotische Novellen* (1909) og *Mythen und Jagden* (1910), et bind Himmerlandshistorier (*Himmerlandsgeschichten*, 1908), derudover de to såkaldte amerikaromaner *Madame D’Ora* (*Madame d’Ora*, 1907) og *Hjulet* (*Das Rad*, 1908), romanen *Bræen* (*Der Gletscher*, 1911), dvs. første bind af romanrækken *Den lange Rejse*, samt essaysamlingen *Die neue Welt* (1909).¹ Dermed forelå der et varieret og velovervejet udvalg af Jensens forfatterskab i tysk oversættelse, som dannede grobund for transmissionen af den næste tyske udgivelse i rækken: *Kongens Fald*.

Denne artikel undersøger *Kongens Falds* transmission til det tyske bogmarked ved at anvende en boghistorisk synsvinkel. Ved transmission forstås i artiklens sammenhæng først og fremmest de produktions- og receptionskontekster, hvorigennem en tekst positionerer sig på et givet litterært marked. Der tages højde for både det synkrone og diakrone aspekt af *Kongens Falds* transmissionsproces, dvs. tekstens historiske udgivelses- og receptionssammenhænge på henholdsvis det danske og det tyske bogmarked.

Ved at anvende et dobbelt blik og derigennem betragte romanen både i dens oprindelige publikationskontekst (1900-01) og i dens tyske oversættelse (1912) som tekstvarianter i deres pågældende historiske transmissionssammenhænge bliver det muligt at blive klogere på disse teksters kontekstuelle betingethed. Desuden kastes der lys over spørgsmålene om, hvordan litterær betydning dannes og en bestemt tolkning fremmes: Hvordan læste kritikerne romanen, da den udkom? Hvilke aspekter

styrede receptionen? Og førte de forskellige publikationskontekster og -tidspunkter til forskellige opfattelser af romanen og/eller forfatteren på hjemmemarkedet og på det tyske marked? Er teksten underlagt dens transmissionsammenhænge?

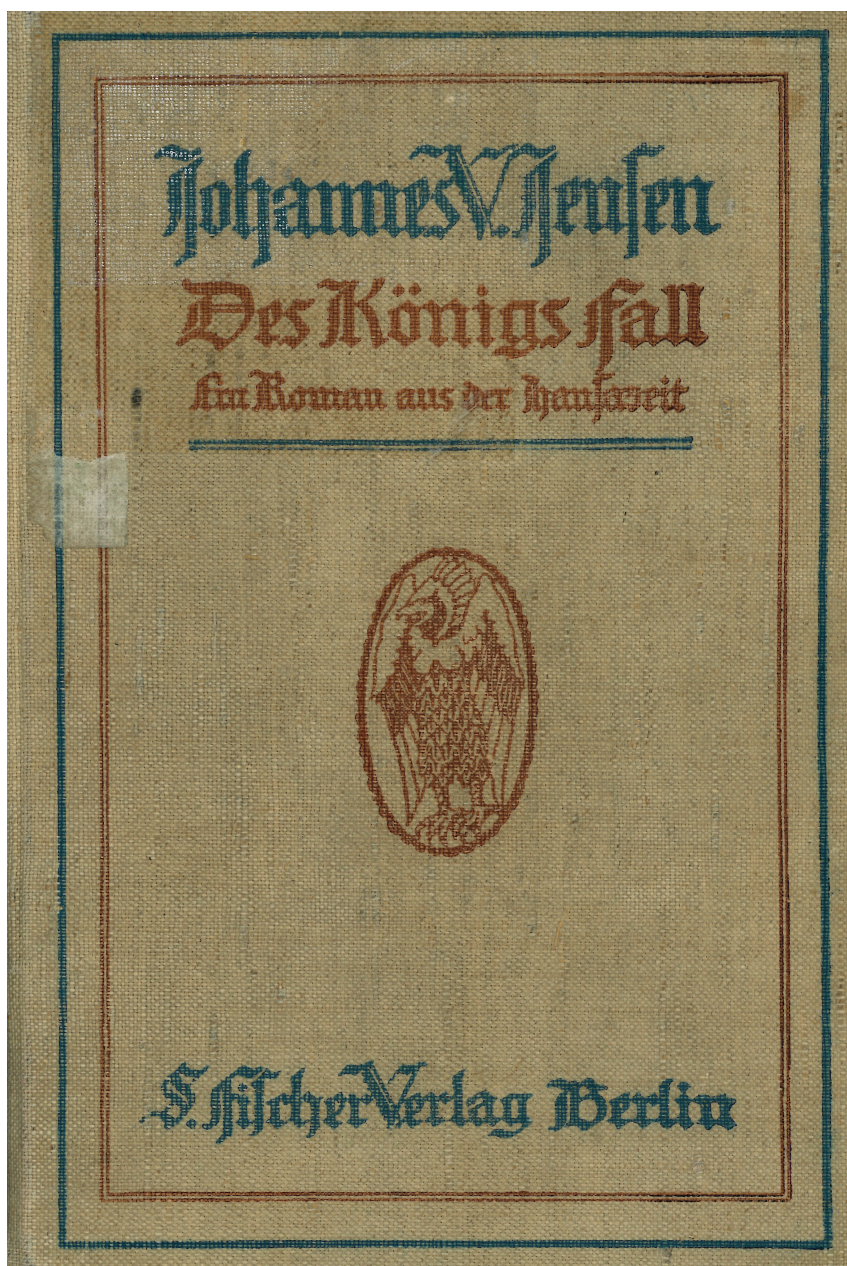
Det teoretiske udgangspunkt er D.F. McKenzies overvejelser, som de præsenteres i "The Book as an Expressive Form" (1985) samt Gérard Genettes paratekst-begreb (jf. *Seuils*, 1987), som gør det muligt at beskrive mekanismerne i transmissionen, der styrer receptionen og er medvirkende til en bestemt betydningsdannelse, der ikke udelukkende beror på læsningen af selve den litterære tekst. Min undersøgelse skal vise, at *Kongens Fald* på det tyske marked bl.a. gennem det diakrone aspekt af transmissionsprocessen fra begyndelsen blev opfattet som et mytisk værk, snarere end som en historisk roman. Ligeledes vil det blive tydeligt, at erkendelserne fra værkets synkrone reception bidrog til denne læsning på trods af den tyske udgaves paratekstuelle aspekter, der potentielt pegede på *Kongens Fald* som en historisk roman. Derudover var romanens tyske receptionskanaler først og fremmest litterære tidsskrifter af moderne observans, der tog højde for tidens interesse for de aktuelle litterære strømninger og nye æstetiske udtryksformer inden for den internationale litteratur efter århundredeskiftet. Derimod havde den danske reception ti år tidligere været konfronteret med et værk, hvis komposition, sprog og tvetydige genrekarakteristik havde udfordret kritikerne og læsere på en helt anden måde end efterfølgende generationer.²

Trods den positive modtagelse af romanen synes *Kongens Fald* – i modsætning til en række andre af Jensens skønlitterære værker – ikke at have spillet en større rolle med hensyn til en produktiv reception inden for den tysksprogede litteratur. Alligevel skal der afslutningsvist identificeres et intertekstuel spor, som *Kongens Fald* har efterladt i en tematisk kontekst.

Epitekstuelle oplysninger

Som udgangspunkt kan det være interessant at rekonstruere nogle tal og sammenhænge vedrørende den tyske udgivelse. I den forbindelse er det relevant at se på nogle af de få epitekster, der kan opspores. Epitekster er ligesom peritekster en underkategori af det, Genette kalder paratekster. Paratekster er de udenomstekster, der er med til at forme, hvordan en tekst bliver læst. Mens peritekster er knyttet til selve den litterære hovedtekst, f.eks. i form af omslag, genrebetegnelse eller forord, dækker begrebet epitekst over ekstratekstuelle dokumenter. Vedrørende *Des Königs Fall* drejer det sig især om forlagsannoncer, presseomtaler og forskræp (se nedenfor).

I modsætning til nogle af Jensens øvrige tyske udgivelser findes der ingen optegnelser, brevvekslinger eller forlagsmateriale, der oplyser om tilblivelsen eller udgivelseshistorien af *Des Königs Fall*. Fra forlagsannoncer ved vi dog, at romanen udkom i to versioner, der var udstyret forskelligt: i en hæftet udgave til en pris af 3,50 Mark og i en indbundet udgave i lærred til 4,50 Mark (i 1919 beløb priserne sig på 5 Mark for den hæftede og 7,50 Mark for den indbundne udgave). Oplagsstørrelsen er ikke kendt,³ men et gennemsnitligt startoplæg hos S. Fischer Verlag var på 2-4.000 eksemplarer. I hvert fald forelå *Des Königs Fall* frem til 1922 i fire oplag.⁴

Omslaget på den tyske originaludgave i lærred, 1912.

Som optakt til bogudgaven blev et uddrag fra romanen trykt med titlen “Caro- lus” i S. Fischers forlagsalmanak fra 1911, *Das XXVte Jahr*, i afsnittet “Erzählungen”.⁵ Her nævnes det, at det drejer sig om et uddrag fra en ikke offentliggjort roman (“aus einem unveröffentlichten Roman”), dog uden at den kommende bogudgivelse det følgende år nævnes. Uddraget svarer i det store og hele til det senere romankapitel med samme titel.⁶

Ifølge *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*⁷ af 24. oktober 1912 udkom *Des Königs Fall* i slutningen af oktober 1912. Romanen blev oversat af den etablerede oversætter af især dansk litteratur, Julia Koppel.⁸

Ende Oktober wird erscheinen:

Des Königs Fall

Ⓛ Ein Roman aus der Hansazeit

von

Johannes W. Jensen

Gehftet 3 Mark 50 Pfg., in Leinen 4 Mark 50 Pfg.

Dieser Roman ist Johannes W. Jensens stärkstes Jugendwerk, kein kaltes, historisches Zeitbild und auch keine rein historische Leidenschaft, wiewohl dem nordgermanischen Dichter die Zerstörung der skandinavischen Union durch Christians II. unselige Persönlichkeit mehr als eine verschollene Geschichte bedeutet. Was den jungen Jensen an diesem Stoffe am meisten reizte, das war der Hintergrund, auf dem das Farbenreiche, Vollblütige, Wilde und Süße, das in ihm war, zum Ausdruck kommen konnte; und darum waren ihm die Menschen und Kriege, die Farbenpracht und das Blut, die Zechereien und die Liebesbrunst des ausgehenden Mittelalters gerade recht.

S. Fischer, Verlag, Berlin

Forlagsannonce, 1912.

Mitteilungen
für die Freunde der Deutschen Buch-Gemeinschaft

Nummer 9

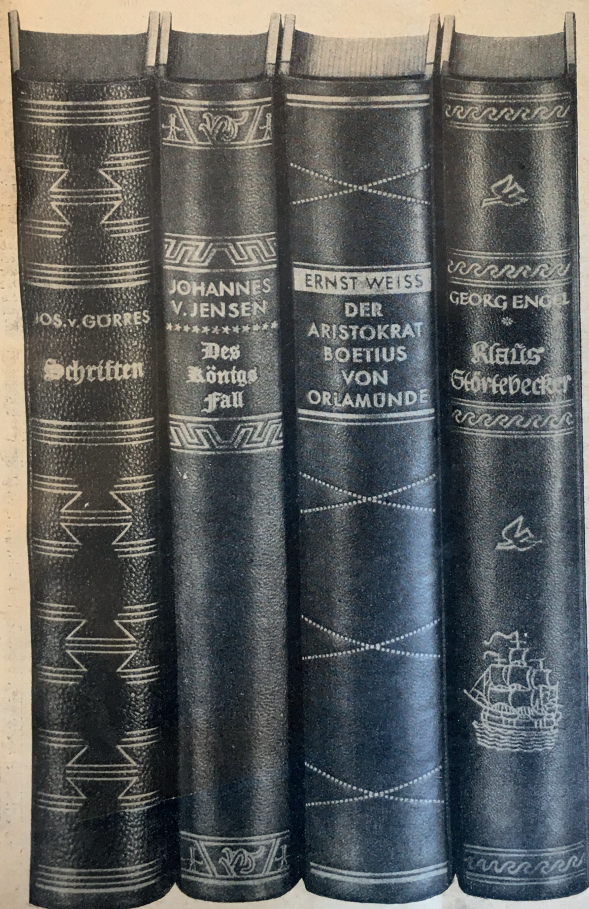
Beilage zur Lesestunde Nr. 9

1. Mai 1931

Telephon: Dönhofs 8890-57

Postadresse: BERLIN SW 68, Alte Jakobstr. 150-57

Tel.-Adr.: Lesestunde Berlin

Ihre
AUSWAHL
aus den
neueren
Werken
für
APRIL
JUNI

NAHERES ÜBER IHREN
INHALT BRINGEN DIE
MITTEILUNGEN

Announce for Kongens Falds optryk 1931 i en redigeret oversættelse.

I 1931 blev *Des Königs Fall* genoptrykt i Julia Koppels skånsomt redigerede oversættelse fra 1912 af Deutsche Buch-Gemeinschaft i Berlin, og romanen er ikke siden udgivet på tysk.

Positioneringer på tværs af markeder

Da *Kongens Fald* for første gang udkom på dansk – oprindeligt i tre separate bind: *Foraaret*, *Den store Sommer* (begge 1900) og *Vinteren* (1901) – var anmeldelserne noget forbeholdne. Det er tydeligt, at de – især de, der gik ud fra, at de havde en historisk roman foran sig – ikke fuldt ud forstod romanen med dens fragmentariske opbygning, nye formsprog samt den både tematiske og stilistiske blanding af kraft og følsomhed, som gjorde det umuligt entydigt at kategorisere værket. Det er først med forskningslitteraturen, at en forståelse for romanens kunstfærdige opbygning og udtryk langsomt blev etableret og udbygget.⁹

Dertil kom, at Jensen endnu ikke havde haft sit store gennembrud som forfatter. *Kongens Fald* var hans tredje roman efter de to megalomane og dekadente ungdomsromaner *Danskere* (1896) og *Einar Elkær* (1898). Ligeledes havde Jensen udgivet første bind af Himmerlandshistorierne, *Himmerlandsfolk* (1898), samt programskriftet *Den gotiske Renaissance* (1901). Den mytiske produktion havde det danske læsepublikum stadig til gode, selvom også *Intermezzo* (1899), en tekst, der viser fremad mod Jensens eksotiske og mytiske forfatterskab, allerede var udkommet.

Forudsætningerne for den tyske reception var markant anderledes. Som indledningsvist anført var Jensen på det tyske marked blevet introduceret med sine myter samt med tekster, hvis handling er placeret i fjerne og eksotiske miljøer, på den ene side New York og Chicago i USA og på den anden side den malajiske jungle. Også Jensens skildring af kollisionen mellem den store moderne verden og den snævre og svundne hjemegn som skildret i Himmerlandshistorierne spillede en rolle; det drejer sig her om tekster, der alle er karakteristiske for Jensens ekspansionstanker. Til gengæld blev ungdomsromanerne aldrig oversat til tysk. Det betød, at udgivelsen af *Des Königs Fall* fulgte som en naturlig videre brik i forfatterskabets kvalitativt set mere homogene mosaik, som fra starten af blev opfattet som moderne og nyskabende.

Forlagsannoncen i *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* fra 24. oktober 1912 (se illustrationen ovenfor) fremhæver da også, at det historiske i romanen først og fremmest danner en passende baggrund for det, den unge Jensen havde haft på hjertet: “Denne roman er Johannes V. Jensens stærkeste ungdomsværk, intet koldt, historisk tidsbillede og ingen ren historisk lidenskab.” Christian 2.s “ulyksalige personlighed” nævnes, der nok er ansvarlig for den skandinaviske unions undergang, men:

“ Det, der ved stoffet appellerede mest til den unge Jensen, var baggrunden, på hvilken den farverige, vitalistiske, det vilde og søde, som var inde i ham, kunne komme til udtryk; og det var derfor, at menneskene og krigene, farvepragten og blodet, drikkelagene og den hede kærlighed i slutningen af middelalderen var belejligt for ham.

Som udgangspunkt er det nok på grund af denne vurdering, men også fordi den tyske oversættelse af den mytiske roman *Bræen* fra 1908 var udkommet året før, i 1911 (se nedenfor), at de tysksprogede anmeldere fra begyndelsen læste teksten som et nyt udtryk for Jensens mytiske forfatterskab i stedet for som en historisk roman. Som man kan se, gør forskræppet i sin funktion som epitekst sit for at styre læserforventningen, og i modsætning til den danske reception var man også parat til at anerkende tekstens åbenhed såvel i genre-, stil- og sprogsperspektiv som på et indholdsmæssigt plan.

På denne baggrund er det relevant at belyse den danske synkrone reception i 1900-01 og den diakrone tysksprogede reception i 1912-14. I denne sammenhæng betragtes de oprindelige tre danske bind, som efterfølgende skal blot betegnes med fællestitlen *Kongens Fald*, og den tyske oversættelse som tekstvarianter.

Transmissionskontekst 1: Den synkrone danske reception

Som antydnet ovenfor var det først senere, nemlig med andet bind af Himmerlandshistorierne (*Nye Himmerlandshistorier*, 1904), romanen *Bræen* (1908) samt myteproduktionen, at Jensen for alvor fik sit gennembrud som forfatter. Dermed markerer *Kongens Fald* i den danske produktionskontekst overgangen fra ungdomsdigtningen til det forfatterskab, der fra nu af i fuldt omfang manifesterede sig som originalt og nyskabende og med appel til et stort publikum.¹⁰ Det er måske også årsagen til, at anmeldelserne af de tre smalle bind *Foraarets Død*, *Den store Sommer* og *Vinteren*, der altså først senere blev udgivet samlet under fællestitlen *Kongens Fald*, var ganske forbeholdne. Dog var anmeldelserne allesammen skrevet af nogle af tidens mest fremtrædende kritikere og forfattere: *Foraarets Død* blev anmeldt d. 22. april 1900 af Edvard Brandes i *Politiken*, af C.E. Jensen d. 18. april i *Social-Demokraten*, af Sophus Claussen d. 31. maj i *Lolland-Falsters Folketidende* samt af Viggo Stuckenberg i *Illustreret Tidende* (nr. 33, 1900). *Den store Sommer* blev anmeldt af C.E. Jensen d. 22. november 1900 i *Social-Demokraten*, af Viggo Stuckenberg d. 14. december i *Politiken* og af Valdemar Vedel i *Tilskueren* (årg. 18, 1901). Endelig blev *Vinteren* anmeldt af Sophus Michaëlis d. 12. oktober 1901 i *København* og Poul Levin d. 17. oktober i *Politiken*.¹¹

I alle anmeldelserne får vi enten direkte eller mellem linjerne at vide, at romanen ikke lever op til de krav, man ville stille til en historisk eller psykologisk roman. Det var også det, kritikken først og fremmest rettede sig imod. Gang på gang fremhæves en manglende sammenhæng især med hensyn til figur- og handlingsstrukturen. *Kongens Fald* viste sig at være et ambivalent og sammensat værk, man ikke uden videre kunne vurdere og kategorisere ud fra gængse litterære koncepter. Der manglede referencepunkter i litteraturen, lignende værker, som romanen kunne sættes i forhold til. Til gengæld var det uomtvisteligt, at det var et sprogligt kunstværk, man havde foran sig.

Edvard Brandes ser som *Kongens Falds* allerførste anmelder i det store og hele intet genuint nyskabende i romanens første del, men hæfter sig dog ved, at den er kendetegnet af en "en stærk og mærkelig Kolorit". Også figurtegningen og den sproglige udformning imponerer ham. På trods af disse positive aspekter har

Brandes dog en formodning om, at Jensen kun var gået halvhjertet til værks, og titlen *Foraarets Død* siger ikke anmelderen noget.

Også Sophus Claussen er betaget af Jensens sproglige og stilistiske formåen, som bl.a. ytrer sig i “forbløffende Billeder”, og ligesom Brandes bemærker han farverne og stemningerne i teksten. Han savner dog et dybere indblik i figurernes psykologiske beskaffenhed. C.E. Jensen fremhæver ligeledes romanens “brillant[e] Beskrivelse[r]” og at Jensen “maler med Sprogets sværeste og særeste Ord. Han har en mærkelig Ævne til at indpuste Sjæl i det Livløse og sprætte Sjælen ud af det Levende.” Endnu tydeligere bliver C.E. Jensen i sin anmeldelse af *Kongens Falds* anden del, hvor han fremhæver forfatterens “nyskabende Fantasi og stærkt personlige Sprogkunst, hans Temperaments Oprindelighed”.

Viggo Stuckenberg kritiserer i sin anmeldelse bogens fragmentariske opbygning, nemlig at den består af en række enkelte episoder, der står i vejen for etableringen af en større indholdsmæssig enhed og helhed – et aspekt, som også Valdemar Vedel understreger i sin anmeldelse i *Tilskueren*. Men den sproglige kraft er der ikke noget i vejen med: “Det er en Strøm, der styrter ud over og ned og opløser sig i pragtfulde Draaber.” Og anden del karakteriserer Stuckenberg som “lutter Sprog og Skildring”. Også på dette punkt er Vedel enig, for han ser bl.a. “mærkværdige Tankelyn, der aabner Dybder, og Lignelser af helt visionær Kraft”.

Sophus Michaëlis identificerer tredje dels dominerende tema, nemlig døden, og i det hele taget kontrasten mellem liv og død. Anmeldelsen er ikke ubetinget positiv, men leverer følgende anerkendende vurdering, som opsummerer romanens tre dele: “Den hele Trilogi vil trods sin springske og uformelle Løshed, sin Mangel paa gennemført Menneskeskildring, blive staaende for de Steders Skyld, som er uden Sidestykke, fordi de kun kan være skrevne af Johannes V. Jensen og af ingen anden.”

Kongens Fald markerer på samme tid kulmination og slutpunkt på Jensens ungdomsforfatterskab. Romanens mangfoldighed og kompleksitet skulle også fremover lægge op til genremæssige diskussioner samt spørgsmål om dens struktur og litteraturhistoriske placering. Derudover forblev romanens fortolkningsmuligheder med henblik på dens persongalleri og generelle tematik åben og genstand for diskussion.

Blandt de mange spørgsmål, der op til i dag optager forskningen, finder man således følgende: Er *Kongens Fald* overhovedet en roman, eller er den snarere en række myter, der er knyttet sammen? Kan den endda læses som ét eneste stort prosadigt? Hvad er de grundlæggende temaer, der fremlægges og diskuteres i handlingen og i figurerne? Og hvilke litterære og stilistiske virkemidler byder teksten på?

Transmissionskontekst 2: Den diakrone tyske reception

Det er kun forholdsvis få tysksprogede anmeldelser af *Des Königs Fall*, der har kunnet identificeres. Ikke desto mindre tegner der sig et entydigt billede, der er betinget af udgivelseskonteksten: den tidsmæssige og genremæssige positionering af *Des Königs Fall* i Jensens samlede tyske udgivelseshistorie, den forudgåede reception og vurdering af Jensens forfatterskab samt forlagets lancering af romanen (se nedenfor). Bemærkelsesværdigt er det desuden, at samtlige identificerede anmeldelser fremkom i etablerede tidsskrifter, der alle havde fokus på moderne litteratur (både

på national og international basis), uanset deres forskellige grundholdninger: *Die neue Rundschau* f.eks. var et af tidens mest fremtrædende tidsskrifter af borgerlig-liberalistisk holdning og europæisk udsyn, som også dækkede politisk og samfundsmæssigt stof ved siden af litterære bidrag og anmeldelser. Mest iøjnefaldende er dog den anmeldelse af *Des Königs Fall*, der fremkom i *Die Aktion*, som var et revolutionært tidsskrift af radikal observans med politiske bidrag som fast bestanddel. I litterær henseende interesserede tidsskriftet sig især for avantgarden og blev sammen med et andet tidsskrift, *Der Sturm*, et af de mest relevante tysksprogede organer for den litterære ekspressionisme. Det er således påfaldende, at Jensens roman blev anmeldt i tidens mest progressive og indflydelsesrige tidsskrifter og dermed sat ind i en moderne kontekst, rettet mod et potentielt åbent og intellektuelt avanceret publikum.

Blandt anmelderne hersker der enighed om, at det er Mikkel, der er romanens egentlige hovedfigur. Genrebetegnelsen 'historisk roman' benyttes kun som ren etiket på teksten, der til gengæld positioneres i gruppen med Jensens mytiske produktion (myterne og *Brænen*). Det er i og for sig bemærkelsesværdigt, da den tyske oversættelse var forsynet med en paratekst, undertitlen *Roman aus der Hansszeit*, som implicit styrede læserforventningen hen imod den historiske genre, hvilket dog kun i begrænset omfang så ud til at lykkes. Ganske vist godkendte man genre som en overordnet etiket, men ikke desto mindre opfattedes undertitlen først og fremmest som en generel oplysning om romanens (kultur-)historiske kolorit, eventuelt set i forlængelse af *Bræns* tyske undertitel: *Ein neuer Mythos vom ersten Menschen* (se nedenfor).

Den fragmentariske opbygning og springende handling ses generelt ikke som noget negativt, så længe læseren er villig til at lade sig bære frem af sproget. Det gælder stemninger og farver, der bliver transporteret af sproget, og det er også gennem sproget snarere end gennem en stringent handling, at de store temaer træder frem: bl.a. eksistens, skæbne, mening og meningsløshed, død.

Den tyske forfatter Otto Flake påpeger i sin anmeldelse "Fünf Romane" i S. Fischers tidsskrift *Die neue Rundschau* indledningsvist Jensens evne til åndelig og litterær ekspansion og mener hermed evnen til at løfte tekstens udsagn ud over handlingsplanet. Jensen markerer for ham tærsklen til en ny tidsalder, der udstråler en moderne energi, som kendetegner det åndelige menneske: "Der findes stadig ingen mere avanceret eksponent for den moderne energi end Jensen" (s. 1763). Med nogle henvisninger til Jensens novellekunst fremhæver Flake Jensens mesterlige evne til at knytte noget romantisk og realistisk sammen, og at han er journalist, digter, lyriker og prosaist på samme tid. Det er netop dette, nemlig at kunne forene modsætninger, at syntetisere uden at tage sig selv for højtidelig, som Flake anser for at være moderne. Det er bemærkelsesværdigt, at Flake identificerer *Kongens Fald* som andet bind i serien *Den lange Rejse*. Eksistens og skæbne er for ham blot to slagord, der knytter *Brænen* og *Kongens Fald* sammen: skæbne, mening og meningsløshed, afkald og viljestyrke "er aldrig før blevet vævet sammen på denne måde" (s. 1764).

I *Die Aktion* karakteriserer Alfred E. Wechsler – nok med en allusion til forlagsannoncen (se ovenfor) – romanen som Jensens mest kraftfulde ungdomsværk, som hverken byder på "et nøgternt historisk tidsbillede eller en rent historisk lidenskab"

(spalte 1495). Tværtimod identificeres Jensens interesse i at etablere “farverigdom, noget levende, vildhed og sødme” på baggrund af historiske begivenheder (sp. 1495); Wechsler nævner “vovede billeder” i forbindelse med Otte Iversen og Susanne og en “vildhed” i forbindelse med hesteslagtingen og blodbadet i Stockholm. Især fremhæves Mikkelss sammensatte sjæleliv. Det er med Mikkel, romanens hovedperson, at “denne forårets og sommerens, farvernes og kærlighedens bog klinger ud i ensomhed og den iskolde vinter” i dette ungdomsværk, “der er formet som en stor, kraftfuld ballade” (sp. 1496). Anmelderens fokusering på sprogets kraft og farverigdom gør det tydeligt, at romanen først og fremmest betragtes ud fra en ekspressionistisk synsvinkel.

Erwin Ackerknecht registrerer i sin korte omtale i “Neue Erzählkunst” i tidsskriftet *Eckart* “en stormfuld og sensuelt mættet livsfølelse” i bogen, som er udstyret med “kraftfulde, dæmonisk luende farver, lys og skygger”, og konkluderer, at *Kongens Fald* hører til “vor tids stærkeste historiske romaner” (s. 182).

Den østrigske forfatter Felix Braun viser sig i sin gennemgang “Neue Romane” i *Österreichische Rundschau* som udgangspunkt overrasket over, at Jensen har skrevet en historisk roman, og har svært ved at tro, at det skulle dreje sig om et ungdomsværk. Braun er fuld af beundring over romanens suverænitet, elasticitet og lethed, den måde, Jensen konstruerer sin handling på. Det drejer sig om en roman, der er kendetegnet af en fyldighed af billeder, der grupperer sig om et entydigt midtpunkt: Mikkel Thøgersen. Det fragmentariske gør det svært at begribe teksten som en helhed: “Måske vil man ikke kunne nå frem til et dybt samlet indtryk af romanen, men af enkelte kapitler vil man blive ramt midt i det inderste af ens fantasi og ens hjerte” (s. 480). Forfatterens litterære teknik er overmåde tiltalende og frisk, når man først overgiver sig til den, således at man med lethed vil kunne finde sig til rette på trods af de abrupte overgange mellem kapitlerne. Jensens sprog “står helt i blomst” og besidder “forårshimmelens svævende lette glans, sommervindens vejtrækning og sneens majestæt”, hvilket Braun kalder for intet mindre end et *eulogium*, en lovprisning (s. 480).

Hans Friedeberger karakteriserer i sin anmeldelse af en række historiske romaner i *Das literarische Echo*¹² *Kongens Fald* som “en fuldkommen repræsentant for den historiske roman af den gamle skole”. Denne vurdering, som måske er noget overraskende, skyldes værkets „nødvendige patos“ og dets „mættede pragt“. Men anmelderen fremhæver også skildringen af humaniteten, som gør værket til “stor og dyb digtning” (sp. 391). Han understreger, at Jensen med Mikkel samtidig præsenterer læseren for et individ og en type, og at den skildrede virkelighed på denne måde også indebærer et symbolsk plan. *Kongens Fald* bliver dermed – i øvrigt helt i stil med *Bræven* – til et epos om menneskeheden, og det fremhæves, at begge værker formår at gøre indtryk med deres naturskildringer.

Og endelig påpeger Johannes Mumbauer i en sen anmeldelse fra 1914 i *Über den Wassern*, at *Kongens Fald* er et ungdomsværk, som bygger på et episk stof i en historisk udformning, der dog træder i baggrund i forhold til romanens figurer, som “i forgrunden agerer som de egentlige repræsentanter af menneskelig ageren og følelse” (s. 352). Mens kongen forbliver en hemmelighedsfuld og mytisk størrelse, er Mikkel bogens bindeled, som knytter episoderne sammen. Dette karakteriserer anmelderen som en “ægte episk teknik, som kunne være taget fra

de bedste mestre” (s. 352). Der registreres en forkærlighed for både rå og blodige scener samt lumre og lettere uartige scener. Disse sublimeres dog i scener af sarthed og elegance, der er ren poesi (s. 353).

Transmissionsprocessens særlige implikationer

Det er påfaldende, at såvel de danske som de tysksprogede anmeldere hæfter sig ved romanens bevægelser mellem råhed og poesi, der først og fremmest afspejles i tekstens struktur og sprog og kun i mindre grad i romanens temaer. I begge receptionssammenhænge hæfter man sig ved, at Jensen med *Kongens Fald* er nyskabende som forfatter. Nu kunne man naturligvis stille spørgsmålet, hvorvidt en oversætter er i stand til at oversætte et litterært sprog, der er nyt og uden fortilfælde.

Jeg har allerede gjort opmærksom på, at *Kongens Falds* tyske oversættelse fulgte efter en række andre værker af Jensen, der banede vejen for forståelsen af romanen og gjorde, at oversætteren, Julia Koppel, allerede i forlængelse af det tyske markedets interesse for skandinavisk litteratur i nogle år havde haft lejlighed for at prøve kræfter med den Jensenske stil og sprogbrug. Startskuddet for denne interesse med hensyn til netop dansk litteratur markeredes af J.P. Jacobsen. Jacobsens realisme parret med et stærkt lyrisk element fascinerede ikke blot det tyske publikum som helhed, men i særdeleshed også den østrigske digter Rainer Maria Rilke, som efter eget udsagn lærte sig dansk for at kunne læse Jacobsen og i øvrigt også Søren Kierkegaard på originalsproget (jf. Rilke, 162). For Rilke var det naturligvis også Jacobsens emner, der havde interesse, men det var først og fremmest de litterære udtryksformer og sproget, der fascinerede ham, og som ifølge Rilke endda også bidrog til en fornyelse af den tysksprogede litteratur. Den brede interesse for J.P. Jacobsen og den skandinaviske litteratur som helhed – med navnet Henrik Ibsen i spidsen – førte naturligvis også til en øget opmærksomhed over for yngre forfattere, f.eks. Herman Bang og Johannes V. Jensen. Det er deres værkers form- og stilpluralisme, der trodsede den litterære tradition, og som uden tvivl må have været en større udfordring for enhver oversætter i forhold til Jacobsens realisme eller Ibsens naturalisme.

Det er her ikke muligt at komme nærmere ind på de tyske oversættelsers generelle kvalitet, men i hvert fald gælder det for oversættelserne af Jensens værker til tysk, at de i det store og hele er ganske vellykkede, selvom de kun i begrænset omfang når originalernes sproglige kraft.¹³ Her var Jensens fordel helt tydeligt, at han i Tyskland var blevet introduceret med sine myter, og at han derfor i den tyske reception var kendt som digteren, der stillede universelle spørgsmål og skrev tekster, der pegede ud over en konkret handling, hjulpet af stilistiske og sproglige midler.

Med hensyn til *Kongens Fald* på tysk har det derudover været en fordel, at det tysksprogede publikum allerede var fortroligt med romanen *Bræen* (1908), der i tysk oversættelse (*Der Gletscher*, oversat af Gertrud Ingeborg Klett) var udkommet i 1911, dvs. året før *Des Königs Fall*. Dette første bind i romanrækken *Den lange Rejse* banede dermed med dets mytiske og visionære indhold på baggrund af menneskets udviklingshistorie, som den blev konstrueret af Jensen, vejen for forståelsen af *Des Königs Fall*. Vel at mærke ikke som historisk roman, men som mytisk værk. Konsekvensen heraf kan ses i flere af de tyske anmeldelser, der nævner *Kongens Fald* i samme ånde-

drag som *Bræen*. I den forbindelse er det også betegnende, at Peter de Mendelssohn i sin forlagshistorie om S. Fischer Verlag fejlagtigt henregner *Kongens Fald* til Jensens "historiske romaner" som del af *Den lange Rejse* (de Mendelssohn, 542).

Der Gletscher, der som nævnt blev forsynet med undertitlen *Ein neuer Mythos vom ersten Menschen*, blev faktisk en af de helt store salgssucceser blandt Jensens tyske udgivelser. Frem til 1925 forelå romanen i 29.000 trykte eksemplarer,¹⁴ og allerede i 1911 blev den trykt i to oplag på samlet 6.000 eksemplarer. Flere oplag udkom i 1912, 1914 og 1917 (2.000 eksemplarer hver), 1919 (her i rækken "Eine neue Romanreihe" i 7.000 eksemplarer) og 1925 (i yderligere 2.000 eksemplarer). Også i 1925 udkom en særudgave som dobbeltroman sammen med *Det tabte Land* (*Der Gletscher mit einer Vorgeschichte: Das verlorene Land*, oversat af Julia Koppel), som blev genoptrykt i 1932 og 1951. Tallene giver et indblik i det tysksprogede publikums interesse for *Der Gletscher* allerede i 1911 og 1912. Interessen for *Bræen* spændte i øvrigt også over forfattere som Arthur Schnitzler og Rainer Maria Rilke (jf. Wenusch, 134 og 138) og er derudover eksemplarisk for tidens overordnede interesse for den skandinaviske litteratur.

I hvert fald var læsernes forventning med hensyn til *Kongens Fald* med udgivelsen af *Bræen* sat på et bestemt spor, nemlig Jensens mytiske tekstproduktion. Set i det lys er det ikke overraskende, at *Des Königs Fall* i 1912 først og fremmest blev opfattet som en myte fremfor som en historisk eller for den sags skyld psykologisk roman. Tilsvarende er det ikke overraskende, at den synkrone danske reception udviste en tendens til at læse *Kongens Fald* som en historisk roman.

Et intertekstuellet spor: Carolus-historien hos Heinrich Hauser¹⁵

I modsætning til en række andre Jensen-værker i tysk oversættelse har *Kongens Fald* ikke i større omfang ført til omtaler og notitser i f.eks. andre forfatters breve, dagbøger eller i en produktiv reception (se Wenusch 126-309) – dog med en enkelt undtagelse. Den tyske forfatter Heinrich Hauser har i sin dystopiske roman *Gigant Hirn* ("Gigant-hjerne", skrevet i 1950'erne, offentliggjort posthumt i 1958) benyttet sig af Carolus-historien, der leverer grundlaget for romanens tematik. Der er to hovedspor i romanen, der direkte viser tilbage til Jensens forfatterskab, for det første til amerikaromanerne *Madame D'Ora* og *Hjulet* og for det andet til *Kongens Fald*.

Gigant Hirn skildrer en menneskeskabt mekanisk superhjerne, dvs. en kunstig intelligens af gigantisk kapacitet, der er ved at udvikle en egen vilje, og som stræber efter at overtage magten over menneskeheden for i sidste ende at udrydde den. Den eneste person, der er i stand til at bekæmpe hjernen, er romanens helt, en videnskabsmand med navnet Semper Fidelis Lee. Referencerne til Jensens Amerikaromaner bliver tydelige allerede i den grundlæggende struktur: Lee over for Evanston hos Jensen; og Lee over for hjernen hos Hauser. Som i *Madame D'Ora* optræder ikke blot en videnskabsmand, men denne deler også efternavnet med den idealistiske digter i *Hjulet*, Ralph Winnifred Lee. Fornavnene på Hausers figur, Semper Fidelis, giver udtryk for heltens egenskaber, nemlig en urokkelig trofasthed, tilforladelighed og redelighed. Det er egenskaber, der svarer til Ralph Winnifreds Lees idealisme, der efterhånden korrumpes under indflydelsen af manipulatorens

Evanston. På samme måde, som Evanston målbevidst peger på Lee som sit offer, da denne netop ejer de egenskaber, han selv ikke har, vælger hjernen Semper Fidelis Lee netop for at diskutere emner som religion, evolution og maskinernes revolution med ham. Det drejer sig om emner, som hjernen selv ikke har forstand på. Modstanderne er modelleret over grundkonstellationen hos Jensen: idealisme vs. immoralisme, for hjernen mangler ligesom Evanston enhver form for moral, etik og følelse. Konfrontationen af disse modsatte værdier og verdensanskuelser kulminerer i en kamp på liv og død mellem Lee og hjernen hos Hauser og Lee og Evanston hos Jensen.

Mens det første hovedspor i *Gigant Hirn* således peger på Amerikaromanerne, fører det andet hovedspor direkte til homunculus-skikkelsen Carolus i *Kongens Fald*. Hauser beretter inden for sin egen romanhandling om den (angiveligt) historiske skikkelse ved navn Carolus. Hauser vælger at overtage de fiktive sammenhænge og beskrivelser, som Jensen konstruerer omkring Carolus som historiske fakta og kendsgerninger, som han dermed lader indgå i sin egen romans handling (jf. Hauser, især 115). Det er muligt, at Hauser tog historien om Carolus og kong Christian 2. for gode varer og derfor ikke ændrede på de detaljer, han fandt i *Kongens Fald*: 1400-tallet som tidsramme;¹⁶ barnets navn og herkomst; at Carolus blev købt af en kirurg og alkymist (hos Jensen ved navn Zacharias, hos Hauser hedder han Wedderström); hvordan barnet af kirurgen blev ændret til en homunculus; at kirurgen også er ansvarlig for at forsyne sin homunculus med viden. Når Hauser betegner Wedderström som "hofastrolog hos kong Christian af Danmark" (Hauser, 115), refererer han til de omend ikke astrologiske, så dog astronomiske spørgsmål (f.eks. om solen bevæger sig rundt om jorden eller omvendt), som Mikkel Thøgersen har med i bagagen, da han som ønsket af kongen rejser til Zacharias i Lübeck. Wedderström har de samme kirurgiske evner som Zacharias; begge foretager en operation på Carolus for at give hjernen plads til stadig ekspansion, idet de går ud fra, at grænseløs viden kræver ubegrænset plads. Også detaljen om de matematiske opgaver, som Carolus bliver konfronteret med, overtages fra *Kongens Fald*, hvor Carolus uden besvær gennemfører komplekse regninger i hovedet. Og endelig beskrives den konkrete, fysiologisk synlige arbejdsproces. Her henviser Hauser til en kronik, hvor denne proces er beskrevet,¹⁷ men også den kan faktisk føres tilbage til Jensens litterære fremstilling (jf. Jensen 1901, 75).

Til slut opsummerer fortælleren i Hausers roman alle sine fakta og bøjer dermed parallelterne mellem Jensens Carolus og Hausers gigantiske hjerne i neon. Beskrivelsen kan samtidig tjene som et resumé af detaljerne, der blev lånt fra *Kongens Fald*:

“ Her er på artificiel måde skabt et intellekt, et intellekt af uhyre dimensioner; men så ulykkelig er drengen Carolus. Han er ikke i stand til at bevæge sig, han har ingen fysiske muligheder for at forsvare sig selv. Hensynsløst bliver han udnyttet af sin herre. Hjernen bliver proppet med viden, bliver pisket til større ydeevne, bliver udrustet med flere og flere celler, så den genererer en endnu større nytte for sin herre. Dens udvikling er fuldkommen ensidig, idet man fodrer den med hele biblioteker af videnskabelige værker, mens den stakkels tingest på andre områder famler i mørket og kun kan samle de bidder op, som falder ned fra videnskabernes bord. Det er en uhyggelig parallel, men jeg er bange for, at den er alt for sand. (Hauser, 115-16)

Den gigantiske artificielle hjerne udvikler en af sine skabere uafhængig, autonom vilje, som går ud på, at den udnytter den akkumulerede viden til dens egen fordel, for i sidste ende at opnå verdensherredømmet. Dermed fører Hauser en tanke videre, som Jensen i *Kongens Fald* lægger op til med Carolus-kapitlet: spørgsmålet om konsekvenserne af en stort set ukontrolleret og stadig udvidelse af hjernekapaciteten uden hensyntagen til etiske eller moralske overvejelser og regulativer. Hausers fortæller stiller også det hypotetiske spørgsmål, hvad der ville været sket, hvis “dette forkrøblede geni”, dvs. Carolus, havde fået idéen at gøre oprør mod sin herre, dvs. Wedderström/Zacharias (Hauser, 116). Det er netop dette scenarie, som konstituerer handlingen i Hausers roman.

Konklusion

Selvom *Kongens Fald* ikke har efterladt sig mange spor i den tysksprogede litteratur, som det var tilfældet med andre af Jensens værker, så tjener i hvert fald Carolus-kapitlet som inspiration til et dystopisk tankeeksperiment, der med sin problematisering af kunstig intelligens er mere aktuelt end nogensinde.

I en boghistorisk sammenhæng viser sammenstillingen af den synkrone danske og diakrone tyske transmission, hvor afgørende konteksten er for et værks reception. For det første gælder det selve vilkårene for et værks produktions-, distributions- og receptionssammenhæng med udgangspunkt i forfatterskabets udvikling. Den danske reception følger kronologisk forfatterskabet, som det fremkom, hvori den kontrollerede tyske reception baserer sig på et billede af forfatterskab, der bliver til gennem et udvalg af bestemte tekster (på grundlag af forlagsstrategier og Jensens egne ønsker).

For det andet er også sammenhængene i værkets markedsføring relevante: særligt med hensyn til værkets paratekster, hvad enten det drejer sig om peritekster (som f.eks. undertitler og genrehenvisninger) eller epitekster (bl.a. annoncer, forskræp eller for den sags skyld anmeldelser). Det er altid transmissionsbetingelserne (både de synkrone og de diakrone) i samspil med de betydningsdannende tekstelementer og -medier, der former vores opfattelse af et litterært værk.

Ved at belyse *Kongens Falds* oprindelige danske udgivelse fra 1900-01 og den tyske oversættelse fra 1912 som tekstvarianter med hver deres specifikke transmissionsammenhænge bliver det muligt at fastslå, at én og samme tekst (uanset om det drejer sig om originalteksten eller om en oversættelse) kan være udsat for betydningsforskydninger afhængigt af de respektive transmissionsammenhænge. På den måde betragtes *Kongens Fald* ikke blot som en tekst, der har æstetisk (dvs. sprogligt og stilistisk) relevans, men også som en tekst med betydningsniveauer, der etableres gennem de transmissionskontekster, som enhver tekst er underlagt.

Noter

- 1 Udgaven svarer kun til dels til den danske udgave *Den ny Verden* (1907).
- 2 Jf. f.eks. Handesten vedr. romanens "komposition og kaos", dvs. de forskellige læsemåder, *Kongens Fald* lægger op til (s. 118-24).
- 3 Kilder til oplagstal for S. Fischer-publikationer er forlagets 'almanakker', som udkom med jævne mellemrum og bl.a. oplyser om udgivelser samt oplag og udstyr. *Des Königs Fall* figurerer dog desværre ikke i fortegnelsen over Jensens tyske bogpublikationer hverken i *Almanach 1925* eller *Almanach 1937*. For en samlet oversigt over oplagstal på Jensens øvrige publikationer på tysk, se Wenusch, 43-49.
- 4 Informationen om oplagstallene baserer sig på de oplysninger, der findes bagerst i de tyske oversættelser af *Madame D'Ora*, *Bræen* (*Madame d'Ora* og *Der Gletscher*, begge i udgaver fra 1919) og *Christofer Columbus* (*Kolumbus*, i udgaven fra 1922). I den tyske udgave af *Norne-Gæst* (*Norne-Gast*, 1926) anføres *Des Königs Fall* ikke i oversigten over Jensen-værker.
- 5 Afsnittet indeholder dermed uddrag fra forskellige former for episke tekster. Blandt de forfattere, Jensen her figurerer sammen med (s. 216-28), er de danske forfattere Laurids Bruun og Aage Madelung, som ligeledes havde succes på det tyske marked, og tysksprogede forfattere som Thomas Mann, Arthur Schnitzler og Eduard von Keyserling. Jensen befinder sig dermed i anerkendt litterært selskab.
- 6 Versionen fra 1911 og romanversionen fra 1912 er stort set identiske. Større forskelle findes i optrykket fra 1931, som viser sig som en redigeret version af oversættelsen fra 1912. Forskellene er først og fremmest af stilistisk og leksikalsk natur. Med den redigerede oversættelse fra 1931 foreligger faktisk en stilistisk mere homogen tekst end den fra 1912.
- 7 Tidsskriftet, der blev grundlagt i 1834, informerer også den dag idag om nye udgivelser på det tyske bogmarked. Det var og er en af de vigtigste publikationer på dette område.
- 8 Julia Koppel oversatte fra 1907 og frem størstedelen af de Jensen-værker, der udkom på tysk. Hun oversatte derudover bl.a. også værker af Laurids Bruun, Herman Bang og Sven Lange.
- 9 For en detaljeret redegørelse for vurderingerne af *Kongens Fald* i forskningslitteraturen se efterskriften ved Sven Hakon Rossel og Monica Wenusch i den kommende tekstkritiske udgave af *Kongens Fald* ved Jesper Gehlert Nielsen og Sven Hakon Rossel (Det danske Sprog- og Litteraturselskab, planlagt udgivelse i 2022).
- 10 Som bekendt søgte Jensen at bandlyse sine ungdomsromaner *Danskere* og *Einar Elkær* fra forfatterkabet.
- 11 For en detaljeret gennemgang af den danske modtagelse se efterskriften ved Sven Hakon Rossel og Monica Wenusch i den kommende tekstkritiske udgave.
- 12 I øvrigt er det denne anmeldelse, S. Fischer citerer fra i oversigter over Jensen-publikationer bagerst i de tyske udgaver.
- 13 Det er stadigvæk et desideratum at undersøge, hvordan oversættere af moderne skandinavisk litteratur til tysk er gået til værks, især når de var konfronteret med en ny form for litterær udtryksmåde, som f.eks. Herman Bangs impressionisme. Om Julia Koppels arbejdstilgang ved vi generelt ikke meget. Overordnet set er hendes oversættelser ganske solide, men ikke fuldt dækkende (vedrørende *Kongens Fald* opnår hun semantisk ækvivalens, men hun tillader sig ganske ofte at ændre karakteristiske sætningskonstruktioner, som fører til betydelige stilistiske afvigelser. Derudover sløjfer hun stiltiende de to dialektale digte i *Kongens Fald*). Ikke desto mindre er det gennem hendes oversættelser, Jensen opnåede en fremragende status blandt de skandinaviske forfattere på det tyske bogmarked. Imidlertid fremgår det af den bevarede forlagskorrespon-

- dance, at Jensen ikke ubetinget var tilfreds med Koppels arbejde og at også en af forlagsredaktørerne beklagede sig over det store arbejde med at gennemse Koppels manuskripter. Nu er det uden tvivl en krævende opgave at oversætte en roman som *Kongens Fald*. Den amerikanske oversætter Alan G. Bower fremlagde i 1992 en nyoversættelse af *Kongens Fald* til engelsk (*The Fall of the King*; reviderede udgaver 1995 og 2012). Han giver os i sin "note on the translation" et kort, men godt indblik i, hvilke udfordringer arbejdet med *Kongens Fald* konfronterer sin oversætter med. Han fokuserer ikke så meget på den store variation i Jensens ordforråd, som omfatter bl.a. dialektale udtryk og germanismer, som på Jensens måde at strukturere sin prosatekst på. I den forbindelse henviser Bower til *Kongens Fald*, hvor det hedder om Mikkel, at denne "havde en sluttet, fremadskridende Maade at fortælle paa" (Jensen 1901, 92). Denne karakteristik ser Bower som Jensens metode i en nøddeskal: "Long and complex periods, with carefully devised and balanced sections of coordination and subordination are not often found in the story. The chapters and paragraphs are, as a whole, brief and concentrated, and sentences are often built by juxtaposing short clauses and phrases, frequently without supporting connectives." (Bower, 272) Måske endnu mere relevant end denne lingvistiske vurdering er grundprincippet i Bowers oversættelse, at "any language formulation derives from a deeper, nonlinguistic structure, and that close analysis of this structure must precede transfer of the material into a new language". "Transfer of meaning", dvs. semantisk ækvivalens, må have højeste prioritet frem for slavisk at lede efter leksikalske ækvivalenter (Bower, 272-73). Formålet med en sådan oversættelse må være at transferere "with the greatest possible accuracy Jensen's deeper structures, in sequence and in scope, and then to realize them faithfully and completely and a form that is convincing" (Bower, 273).
- 14 Jf. S. Fischer Verlag. *Vollständiges Verzeichnis aller Werke 1886-1956*. For at se oplagstallene i et større perspektiv skal blot et eksempel nævnes: Herman Bangs roman *Ludvigsbakke* (1896) udkom i tysk oversættelse (*Ludwigshöhe*) hos S. Fischer Verlag i alt i 11.000 eksemplarer mellem 1908 og 1919.
  - 15 Afsnittet bygger på oplysninger fremlagt i kapitlet "Jensen og Heinrich Hauser" (Wenusch, 166-69).
  - 16 Hauser afviger her lidt. Hos Jensen er det i året 1543, at Mikkel Thøgersen opsøger Mester Zachariaas; Hauser daterer Wedderströms død på bålet til 1438.
  - 17 Hauser nævner også billeder af Carolus; sammen med referencen til en kronik skal disse oplysninger underbygge den formentlige autenticitet af de anførte detaljer.

Litteratur

- Ackerknecht, Erwin (1912/13): "Neue Erzählkunst. Rundschau", i *Eckart* 7, s. 174-86.
Börsenblatt für den deutschen Buchhandel, 24. oktober 1912.
- Bower, Alan G. (2012): "A Note on the Translation", i Johannes V. Jensen: *The Fall of the King*, Minneapolis/London: University of Minnesota Press, s. 272-73.
- Brandes, Edvard (1900): "Nye Bøger", i *Politiken*, 22. april 1900.
- Braun, Felix (1913): "Neue Romane", i *Österreichische Rundschau* 34.1, s. 477-83.
- Claussen, Sophus (1900): "Nye Bøger. Johannes V. Jensen. Foraarets Død", i *Lolland-Falsters Folketidende*, 31. maj 1900.
- Das XXVte Jahr* (1911), Berlin: S. Fischer Verlag.
- Flake, Otto (1912): "Fünf Romane", i *Die neue Rundschau* 23.12, s. 1758-65.
- Friedeberger, Hans (1913): "Historische Romane", i *Das literarische Echo* 6, sp. 390-97.

- Genette, Gérard (1997): *Paratexts. Thresholds of Interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Handesten, Lars (2000): *Johannes V. Jensen: Liv og værk*, København: Gyldendal.
- Hauser, Heinrich (1958): *Gigant Hirn*, Berlin: Gebrüder Weiss Verlag.
- Jensen, C.E. (1900a): "Johannes V. Jensen. Foraarets Død", i *Social-Demokraten*, 18. april 1900.
- Jensen, C.E. (1900b): "Bøger. Johannes V. Jensen. Den store Sommer", i *Social-Demokraten*, 22. november 1900.
- Jensen, Johannes V. (1901): *Vinteren (Kongens Fald, 3)*, København: Det Nordiske Forlag.
- Jensen, Johannes V. (1912): *Des Königs Fall*, Berlin: S. Fischer Verlag.
- Jensen, Johannes V. (1931): *Des Königs Fall*, Berlin: Deutsche Buch-Gemeinschaft.
- Levin, Poul (1901): "Vinteren", i *Politiken*, 17. oktober 1901.
- McKenzie, D.F. (1999): "The Book as an Expressive Form", i *Bibliography and the Sociology of Texts*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 9-30.
- de Mendelssohn, Peter (1970): *S. Fischer und sein Verlag*, Frankfurt/Main: S. Fischer Verlag.
- Michaëlis, Sophus (1901): "Vinteren. Af Johannes V. Jensen", i *København*, 12. oktober 1901. *Mitteilungen für die Freunde der Deutschen Buch-Gemeinschaft* (1931), i *Lesestunde* 9.
- Mumbauer, Johannes (1914): "Anmerkungen zu Büchern", i *Über den Wassern* 7.5, s. 352-53.
- Rilke, Rainer Maria (1929): *Briefe aus den Jahren 1902 bis 1906*, Leipzig: Insel Verlag.
- S. Fischer Verlag. Vollständiges Verzeichnis aller Werke 1886-1956* (1956), Frankfurt/Main: S. Fischer Verlag.
- Stuckenberg, Viggo (1900a): "Nye Bøger" i *Illustreret Tidende* 33.
- Stuckenberg, Viggo (1900b): "Nye Bøger", i *Politiken*, 14. december 1900.
- Vedel, Valdemar (1901): "Litterært Rundskue", i *Tilskueren* 18, s. 87-96.
- W[echsler], A[lfred] E. (1912): "Literarische Neuerscheinungen", i *Die Aktion* 2, sp. 1495-96.
- Wensch, Monica (2016): "... ich bin eben dabei, mir Johannes V. Jensen zu entdecken..." *Die Rezeption von Johannes V. Jensen im deutschen Sprachraum*, Wien: Praesens Verlag.